

מקור מים=חיים / עמיר ברגר

ראשי פרקים :

1. פתיחה.
2. מעלתו של ר' אלעזר בן ערד.
3. היחס בין ר' אלעזר בן הורקנוס לר' אלעזר בן ערד.
4. סיכום.

פתיחה

המשימה המרכזית שעומדת בפני בחור שעוזב את מסגרת הישיבה, לשרות הצבאי או לעבודה ולימודים. היא – כיצד לשמור על דמותו הרוחנית. הוא רואה למולו בחורים שהזמן מחוץ למסגרת הישיבה נותן בהם את אותותיו, בהתנהגות, בירידה ברמתם הרוחנית, ולעיתים בחוסר קביעת עיתים לתורה, ותוהה מהי הדרך בה ילך על מנת שיוכל להמשיך ולהתגדל גם מחוץ לישיבה.

מעלתו של ר' אלעזר בן ערד

ייתכן וניתן ללמוד משהו על הבעיה מסיפור חייו של ר' אלעזר בן ערד. המשנה בפרקי אבות מספרת על 5 תלמידים שהיו לרבן יוחנן בן זכאי, וביניהם ר' אלעזר בן ערד. רבן יוחנן בן זכאי מתאר את תלמידיו :
 "הוא היה מונה שבחן רבי אליעזר בן הורקנוס - בור סיד שאינו מאבד טיפה, רבי יהושע-אשרי יולדתו, רבי יוסי-חסיד, רבי שמעון בן נתנאל-ירא חטא, ורבי אלעזר בן ערד- מעין המתגבר".
 (פרקי אבות ב', ח')

השבח אותו מונה רבן יוחנן בן זכאי הוא למעשה הגדרת אופי, תכונה או מעלה מרכזית שיש בתלמידיו. והשאלה המתבקשת היא – מהי המעלה הגדולה ביותר ? כאשר רבן יוחנן בן זכאי בא להגדיר מיהו הבכיר בתלמידיו אנו מוצאים תופעה מוזרה. ריב"ז מעביר למעשה 2 מסרים שונים. מסר אחד, גלוי – "הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם" (שם) הדרך הרשמית המועדפת על ריב"ז היא דרכו של ר' אליעזר בן הורקנוס – "בור סיד שאינו מאבד טיפה". אך במקביל ריב"ז מעביר מסר סמוי של דרך נעלה יותר – "אבא שאול אומר משמו (ש) של ריב"ז: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עימהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם" (שם).

תכונתו של ר' אלעזר – "מעין המתגבר" היא המובחרת ביותר. ננסה להבין מיהו ר' אלעזר ומהי תכונתו ומעלתו הגדולה, ומדוע ריב"ז זהיר כ"כ בהגדרתו מהי הדרך הטובה.

ההגדרה המילונית של "מעין" היא – מים פורצים מהאדמה. בשונה מאגס או מבור שעניינם הוא כנוס מים שבאים מבחוץ, המעין הוא נביעה מקורית. מים פורצים היישר ממקורם. תכונת ההתגברות לא שייכת אלא במקום שיש תנועה והתחדשות. כך לא נאמר "בור המתגבר" אלא דווקא "מעין המתגבר".

כאשר אנו מייחסים תכונת "מעייין המתגבר" כר' אלעזר, אנו מתארים אדם שמצליח לינוק את תורתו משורשי הדברים, ומתוך חיבור זה תורתו מתעצמת ומתגברת. אנו מוצאים לכך ראיה מהמשנה הבאה בפרקי אבות – "אמר להם (ריב"ז לתלמידיו): צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם, רבי אליעזר אומר עין טובה, רבי יהושע אומר חבר טוב, רבי יוסי אומר שכן טוב, רבי שמעון אומר הרואה את הנולד, רבי אלעזר אומר לב טוב אמר להם- רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דברים". (שם ט')

ריב"ז מחפש את הדרך הטובה שידבק בה האדם, ובוחר בדברי ר' אלעזר – "לב טוב", ונימוקו: "שבכלל דבריו דברים". ריב"ז למעשה אומר – כל התשובות שנתתם נכונות, אבל הם כולם ענפים מהנקודה המרכזית שהיא "לב טוב" אותה תפס ר' אלעזר בן ערך.

אותו עיקרון חוזר בהמשך המשנה: "אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה רבי יהושע אומר חבר רע רבי יוסי אומר שכן רע רבי שמעון אומר הלוח ואינו משלם אחד הלוח מן האדם כלוח מן המקום ברוך הוא שנאמר (תהילים ל"ז) לוח רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן רבי אלעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דברים" ריב"ז למעשה שואל על הדרך הרעה ממנה צריך האדם להתרחק, ושוב ר' אלעזר תופס את הנקודה המרכזית, וריב"ז מודה לו ואומר – "רואה אני את דברי ר' אלעזר בן ערך מדברים, שבכלל דבריו דברים".

אנו רואים שלר' אלעזר יש הסתכלות עמוקה על המציאות. הוא מחפש את שורש הדברים ולא מסתפק בהסתכלות חיצונית. תורתו של ר' אלעזר עדיפה על תפיסות אחרות כיוון שהיא כוללת בתוכה את שאר התורות – "שבכלל דבריו". ובגלל תכונה זו של שאיבה היישר מהמקור יש כאן פעולה אקטיבית של התגברות והתברכות, בשונה מפעולה פסיבית של קבלת מים כפי שמתבטאים ב"בור סוד שאינו מאבד טיפה".

באבות דר' נתן מופיע תאור מעניין – "כשמת בנו של ריב"ז נכנסו תלמידיו לנחמו". והמשנה מתארת כיצד תלמיד תלמיד נכנס וכל אחד בתורו מנסה לנחם את ריב"ז. לכולם ריב"ז אומר – לא די שלא נחמתם אותי אלא עוד הוספתם צער על צערי. התפנית מתרחשת כאשר נכנס ר' אלעזר: "נכנס אלעזר בן ערך. כיון שראהו (ריב"ז) אמר לשמשו - טול לפני כלי ולך לפני לבית המרחץ מפני שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו". ולאחר שר' אלעזר מנחמו אומר ריב"ז: "ר' אלעזר בני, ניחמתני כדרך שבני אדם מנחמים". (אבות דר' נתן י"ד, ו')

בסיפור זה חוזר העיקרון הקודם – כל התלמידים מנסים לנחם את רבם, רבן יוחנן בן זכאי, אבל רק אחד מהם – ר' אלעזר מוצא את הנקודה הפנימית שמגיעה ללבו של ריב"ז ומנחמת אותו על מות בנו. מעבר לכך, מעניינת ההתייחסות של ריב"ז לתלמידו ר' אלעזר. ריב"ז יושב אבל על מות בנו, אבל כדי שיוכל להיפגש עם ר' אלעזר שבא לנחמו הוא קם והולך לבית המרחץ. ייתכן שריב"ז הבין שכדי להיפגש עם אדם שהוא ותורתו הם "מעייין המתגבר" יש צורך לטבול במקווה (מקווה – תחליף מלאכותי למעייין) ולהגיע לשיא הטהרה וההתחדשות וכך ניתן לקלוט דברי תורה עמוקים ומקוריים.

היחס בין ר' אלעזר בן הורקנוס לר' אלעזר בן ערז

מהמקורות לעיל ומעוד מדרשים וגמרות עולה תמונה שמרוממת את ר' אלעזר ומשבחת אותו מאוד. ר' אלעזר מצטייר לפנינו כאדם גדול. מדוע אם כן, ריב"ז זהיר בלשונו בתארו את הבכיר בתלמידיו ? מדוע הוא נוקט רשמית בדרך של ר' אלעזר בן הורקנוס "בור סוד שאינו מאבד טיפה", ורק בסתר מצביע על הדרך המובחרת באמת ?

ייתכן והתשובה טמונה באירוע שהתרחש לאחר מות רבן יוחנן בן זכאי : באופן מפתיע אנו חוזים בנפילה גדולה דווקא של ר' אלעזר בן ערז. כפי שמובא בקהלת רבה :

"חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן בן זכאי כל זמן שהיה קיים היו יושבין לפניו. כשנפטר הלכו ליבנה, והלך ר' אלעזר בן ערז אצל אשתו לאמאוס, מקום מים יפים ונווה יפה. המתין להם שיבואו אצלו ולא באו, כיון שלא באו בקש לילך אצלם ולא הניחתו אשתו. אמרה - מי צריך למי ? אמר לה הן צריכין לי, אמרה לו : חמת העכברים מי דרכו לילך אצל מי העכברים אצל החמת, או החמת אצל העכברים ? שמע לה וישב לו, עד ששכח תלמודו" (קהלת רבה, פרשה ז')

לאחר מות ריב"ז, ר' אלעזר, בניגוד לחבריו הולך ללמוד תורה לבד במקום "מים יפים ונווה יפה", ולאחר זמן מה שוכח את תלמודו.

הגמ' במסכת שבת מרחיבה כיצד הייתה שכחת תלמודו של ר' אלעזר - "ר' אלעזר בן ערז איקלע להתם, אימשיך בתרייהו. אעיקר תלמודיה, כי הדר אתא קס למיקרי בסיפרא, בעי למקרא "החדש הזה לכם", אמר "החרש היה ליבם". בעי רבנן רחמיה עליה וחזר תלמודיה". (שבת קמז:)

הגמ' מתארת שר' אלעזר נמשך אחרי אותם מים יפים, ונעקר תלמודו. וכאשר ביקש לקרוא בפס' "החדש הזה לכם", קרא בטעות והחרש היה ליבם. [אותיות דומות בכתב דפוס]. וצריך להבין - כיצד דווקא ר' אלעזר, הבכיר בתלמידי ריב"ז, נפל ושכח תלמודו, ומדוע טעותו מתבטאת בפסוק "החדש הזה לכם" ?

שמעתי מהרב אבי אמיתי, שהביא את דברי הרב חרל"פ - במסכת ברכות מופיעה מחלוקת לגבי זמן בריאת העולם. ר' אלעזר אומר - בתשרי, ר' יהושע אומר - בניסן. מסביר הרב חרל"פ שלמעשה ר' יהושע ור' אלעזר אינם חולקים, אלא הם מדברים על רבדים שונים. ר' אלעזר מצד החיצוניות. ור' יהושע מצד הפנימיות. ר' אלעזר מדבר על המהלך של בריאת העולם על פי הטבע. מצד מעשה בראשית, שזה היה בחדש תשרי. ר' יהושע מדבר על חודש ניסן שבו נבראו ישראל שזה גילוי מהות העולם". "בראשית - בשביל ישראל שנקראו ראשית". (מדרש רבה)

המצווה הראשונה בה נצטוו בני"י בצאתם ממצרים בחודש ניסן היא "החדש הזה לכם ראש חודשים", ועל זה אומר מדרש רבה "אל תיקרי החדש הזה לכם אלא החדש הזה לכם". (החדש נקבע לפי הלבנה שמתחדשת כל הזמן). וכוונת המדרש ע"פ דברינו היא : יש את הרובד החיצוני של מעשה בראשית ששם "איך כל חדש תחת השמש" (קהלת א', ט'). את ההתחדשות והחיות נמצא ברובד הפנימי - "החדש הזה לכם".

ואולי כאן הייתה טעותו של ר' אלעזר בן ערז. כל מהותו של ר' אלעזר היא חיפוש הנקודה הפנימית, החתירה לשורשי הדברים וההתחברות אליהם. וכל זמן שהיה רבן יוחנן בן זכאי בחיים, ר' אלעזר התחבר אליו וינק ממנו את תורתו, והיה